

UREDNICI
Vlasta Ilišin i Furio Radin

MLADI UOČI TREĆEG MILENIJA

Furio Radin
Vlasta Ilišin
Branislava Baranović
Helena Štimac Radin
Dinka Marinović Jerolimov

INSTITUT ZA DRUŠTVENA ISTRAŽIVANJA U ZAGREBU
DRŽAVNI ZAVOD ZA ZAŠTITU OBITELJI, MATERINSTVA I MLADEŽI

Zagreb, 2002.

PREDGOVOR

Molim čitatelja da pokuša zamisliti kako bi izgledao sociološki atlas ili barem mapa današnje Hrvatske, ako bi ju tko napravio. Meni se čini da bi bila slična mapi Antarktika. Mislim na to da se taj kontinent predočava kao velika bijela ploha ispod koje je skriven pravi reljef kopna. Hrvatska ne bi odgovarala baš kompaktnoj bijeloj plohi nego više velikim bijelim mrljama, pa bi njezin reljef bio tek djelomično vidljiv. Što bi značile te mrlje? One bi bile društveni fenomeni o kojima nemamo nikakvih znanstvenih empirijskih podataka ili ih imamo vrlo malo. Drugim riječima, tamo gdje nije bilo sustavnih socioloških istraživanja suočili bi se s bjelinom.

Istina, i mapa socijalističke Hrvatske također bi imala podosta bijelih mrlja, ali zbog drugih razloga. U tadašnjoj Hrvatskoj insuficijencija empirijskih istraživanja dobrim je dijelom bila uvjetovana samocenzurom znanstvenika. U proteklih deset godina, međutim, glavni je razlog tome financijska suša koja je, na određeni način, ipak uvjetovana ratom. Naime, rat je unio neke nove elemente na listu nacionalnih prioriteta – naprimjer, troškove za nabavku oružja ili izdavanje sredstava za zbrinjavanje prognanika i izbjeglica. A znanost, isto kao i u socijalističkoj Hrvatskoj, nije imala visoko mjesto na toj listi. Dodavanjem novih ciljeva na postojeću listu, znanost je potisnuta na još nižu razinu skale nacionalnih prioriteta. Otuda financiranje istraživačkih projekata postaje vrlo upitno.

No, u socijalističkoj Hrvatskoj (kao i u većem dijelu tadašnje Jugoslavije) omladinska je problematika bila prilično dobro pokrivena empirijskim istraživanjima. Kako to objasniti? Je li možda tadašnji politički režim bio liberalniji prema takvim istraživanjima? Ma koliko to danas zvučalo čudno, logično je pretpostaviti da je režim u tom pogledu stvarno bio liberalniji. Kada je riječ o mladima na djelu su bili isti čimbenici kao i u Zapadnoj Europi i Americi, a koji su prepoznati kao faktor modernizacije. Uostalom, autori ove monografije s pravom su naglasili da je pojava omladine kao zasebne društvene grupe direktni rezultat modernizacije društva. U tradicionalnom se društvu omladina kao posebna društvena grupa ni ne može formirati, jer je uključivanje pojedinca u sferu rada počinjalo vrlo rano (još u ranom djetinjstvu), a taj je proces polako i nevidljivo tekao do adolescentske dobi. Stvar je u tome što tada nije bilo dugogodišnjeg školovanja kao što je to slučaj danas kada uključenost u obrazovni proces može trajati čak do tridesetih godina života. Dugo školovanje odvaja omladinu od svijeta rada i ona se na neki način izdvaja iz društva u zasebne subkulturne skupine. Važan dio tih subkultura je suvremena glazba kao okosnica tzv. pop-kulture koja se pak nalazi negdje između tradicionalne folklorističke

kulture i visoke kulture kako je definira humanistička inteligencija. Naravno, pop-kultura je, u najširem smislu riječi, amalgamirana s potrošačkim društvom, masovnim medijima i estradom. Uvoz pop-kulture, a i nekih elemenata konzumerizma, u socijalističkom je razdoblju bio dopušten jer politička elita nije smatrala da bi to moglo ugroziti njezin politički monopol. Stoga su istraživači omladine imali znatno više slobode u istraživanju negoli njihovi kolege na nekim drugim područjima. Osim toga, empirijski podaci o političkim stavovima mladih prema političko-institucionalnom sustavu još su početkom osamdesetih godina pokazivali da su ti stavovi vrlo pozitivni. Tako sam se i sam poslužio tim nalazima da bih dokazao da “velika koalicija” između politokracije i radničke klase, kao osnova društvene stabilnosti, usprkos ekonomskoj krizi još nije bila ozbiljno narušena.

Dakako, u razvoju istraživanja mladih ne možemo zanemariti još jedan faktor, a to je velika agilnost tadašnjih istraživača koji su pripadali mlađoj ili mlađoj srednjoj generaciji hrvatskih znanstvenika. Toj generaciji pripadali su i autori ove knjige. Može se reći da je bila stvorena određena tradicija empirijskih istraživanja omladine te da se ta tradicija nakon ratnog razdoblja sada obnavlja.

Ovdje moram primijetiti da je šteta što jedno ovakvo istraživanje nije provedeno u razdoblju između 1992. i 1995. godine. Naime, tada bi se moglo izravno utvrditi promjene koje su se u tom ratnom razdoblju vjerojatno dogodile. Prije svega, proces odrastanja koji je uvijek veoma zanimljiv fenomen, posebno je zanimljiv u ratno doba, kada se odrastanje zbiva na prvoj crti bojišnice. To bismo mogli uzeti kao neki eksperiment – doduše ne laboratorijski niti terenski (*field experiment*) – koji bi se mogao tretirati kao neka vrsta prirodnog eksperimenta. Nadalje, tu se moglo promatrati i stanovito odstupanje od utjecaja modernizma na stavove i ponašanja mladih, odnosno stanovita retradicionilizacija i desekularizacija. Da navedem samo jedan detalj: prvi dobrovoljci iz gradova krenuli su u rat s kunicom oko vrata, što je inače neuobičajeno čak i za ruralna naselja u Hrvatskoj. Naime, kunicom su se pri molitvi služile žene, a vrlo rijetko muškarci. Međutim, nemamo nikakvih empirijskih podataka o tom elementu retradicionilizacije. Što je najgore, ono što je propušteno u tim ratnim godinama ne može se više nadoknaditi. Svaki pokušaj da se retrospektivnom anketom rekonstruira to razdoblje bio bi metodološki krajnje nepouzdan. Autori ove knjige očito su toga svjesni.

Pa zašto istraživači nisu ranije pokrenuli ovaj istraživački projekt? Jednostavno zato što nisu mogli osigurati ni minimalna financijska sredstva. Međutim, tri godine poslije Daytonu uspjelo im je osigurati potrebna sredstva, i oni su tada proveli istraživanje u kojem su replicirana mnoga pitanja iz ankete provedene 1986. godine. Time je dobivena longitudinalna studija koja nam kazuje što se u stavovima i ponašanjima omladine promijenilo u jednom duljem

razdoblju. Ali nije se mogla potpuno rekonstruirati dinamika tih promjena, jer nije posebno ispitano ratno razdoblje.

Očito je da danas faktor modernizacije djeluje i dalje bez obzira na to što se događalo u vrijeme rata. Međutim, tu se javlja još jedna dimenzija: pop-kultura je u zapadnim zemljama bila samo jedna faseta djelovanja modernizma. Drugu fasetu činila je pobuna protiv establišmenta, koja se osobito izrazila 1968. godine i političke akcije protiv rata (u prvom redu onog u Vijetnamu), protiv neokolonijalizma i politike prema tzv. trećem svijetu. Ali pri kraju tog razdoblja došlo je i do neke reintegracije tadašnjih omladinskih (osobito studentskih) vođa. Oni koji su uspješno završili studij postigli su uspjehe u karijeri i na financijskim tržištima te se pretvorili u jupije. A neki su napravili i uspješnu političku karijeru i postali stupovima reda i poretka. Dovoljno je spomenuti samo dva imena: Javier Solana i Joscha Fisher. I, dakako, time stanovito "oporbeno" djelovanje mladih na Zapadu nije prestalo, ali, čini se da je nakon sloma socijalističke utopije takav angažman ipak znatno realističiji nego prije pada berlinskog zida. Tako se nameće još jedno pitanje: hoće li demokratizacija u Hrvatskoj otvoriti put za politički angažman mladeži, ne toliko u okviru samih stranaka, već u smislu udruga civilnog društva? Anketni podaci iz 1999. godine govore o priličnoj averziji omladine prema politici. Ostaje da se vidi.

Osim modernizma, kao važan faktor promjena u stavovima i ponašanju omladine bio je rat. Da li taj faktor još djeluje? Vjerojatno ne, ali postoje njegovi ožiljci koji se izražavaju u PTS-u i porastu broja samoubojstava branitelja. Pored toga, u neposrednom poslijeratnom razdoblju, koje je počelo s Daytonom i još traje, postoje i neki drugi činitelji koji su na neki način povezni s ratom. Tu bih mogao navesti određenu "dekonstrukciju" diskursa i demitologizaciju Domovinskog rata. Da li to jednako tangira mlade kao i starije sudionike u ratu? Ima li to veze s PTS-om i porastom broja samoubojstava? Na to pitanje je teško odgovoriti jer nam nedostaju studije iz ratnog razdoblja.

Postoji još jedna moguća vrsta reakcije na sva ta turbulentna vremena, a to je težnja za emigracijom, a i stvarna emigracija. Drugim riječima, bijeg od postojeće situacije. A emigriranje je uvijek selektivno: odlaze u prvom redu oni koji su bolje obrazovani, koji poznaju strane jezike i kulturu, koji su prilagodljiviji životu u modernom društvu i koji imaju "petlju" (u smislu poduzetničkih sposobnosti i sklonosti). S obzirom na jako smanjenje stope nataliteta, bijeg takvih mladih ljudi u inozemstvo postaje čak i ozbiljan demografski problem.

Početak devetog desetljeća prošloga stoljeća pojavio se na hrvatskoj sceni jedan novi faktor koji će još dugo djelovati na stavove i ponašanja omladine. To je tranzicija. Tranzicija sama po sebi stvara velike probleme za mladu generaciju čak i tamo gdje je taj proces tekao uspješnije negoli u Hrvatskoj. Naime, treba voditi računa da je prijelaz u kapitalizam danas daleko složenija

stvar nego što bi to bilo prije pola stoljeća. Danas, u doba globalizacije, došlo je – zbog mnogo razloga, o kojima ovdje ne mogu opširnije govoriti – do bitnih promjena u relaciji rada i kapitala. Ukratko, riječ je o tome da kapital više ne mora brinuti o reprodukciji radne snage, a što se odrazilo na tržište rada. Opća je tendencija da se danas smanjuje broj radnih mjesta na kojima ljudi rade puno radno vrijeme, što je nekada bilo pravilo. Sve više se povećava tzv. fleksibilna zaposlenost (rad na određeno vrijeme, rad sa skraćenim radnim vremenom, rad za nekog subkontraktora koji velikim poduzećima iznajmljuje vlastite proizvodne kapacitete i usluge, a svoje radnike plaća kada potpiše ugovor s tim poduzećem i slično), ili, kako se to tehnički kaže, nova se radna mjesta u prvom redu otvaraju na sekundarnom, a manje na primarnom tržištu rada. U nas se to izražava tako da ugovor o djelu sve češće zamjenjuje ugovor o radu. To najviše pogađa mlade ljude koji po svršetku školovanja traže posao. Naravno, to vrijedi i za druge tranzicijske zemlje: i tamo su mladi ljudi ozbiljno pogođeni tj. njihov se društveni položaj pogoršao. Ali, kako se ističe u ovoj knjizi, u Hrvatskoj se to zbilo u većoj mjeri nego u zemljama u kojima je tranzicija bila uspješnija – npr. u Mađarskoj, Češkoj, Poljskoj i Sloveniji. Naime, pored problema koji su normalno povezani s tranzicijom u suvremeni kapitalizam, u Hrvatskoj je tranzicija započela u najnepovoljnijem trenutku, što je dovelo do dobro poznatih posljedica. Zbog toga je Hrvatska izrazito zaostala u procesu tranzicije: mi se ponovo nalazimo na samom početku tog procesa. Ovaj problem je dotaknut u knjizi, ali još uvijek nam nedostaju komparativne studije s drugim, uspješnijim tranzicijskim zemljama. To je svakako tema budućih istraživanja koja će, nadajmo se, uslijediti narednih godina.

No, u međuvremenu ne treba podcijeniti ovu komparativnu studiju, u kojoj su obrađeni bitni aspekti omladinske problematike pri koncu osamdesetih i na kraju devedesetih godina dvadesetog stoljeća u Hrvatskoj. Pritom treba naglasiti da posebna vrijednost ovog istraživanja proizlazi iz činjenice da je to jedino istraživanje provedeno nakon 1990. godine kojim se obuhvaćaju svi glavni segmenti mladih na teritoriju cijele Republike Hrvatske. Vjerujem da takvo istraživanje nagoviješta uspješnu obnovu tradicije empirijskog istraživanja mlade generacije, a koja je stvorena u posljednje dvije dekade socijalističkog razdoblja.

Josip Županov